

Balogh Csaba

Archivum Europae Centro-Orientalis (1935–1944)¹

A közép-európai régió kutatás és a nagypolitika

■ Elsőként Mannheim Károly mutatott rá 1929-ben írt monográfiájában, hogy az ideologikus attitűd a társadalmi normákat kijelölő eszmékkel élesen szemben álló jelenség, ennek ellenére a hatalmi-politikai ideológia áthatja az eszméket képviselő intézményrendszert, és sokszor a szolgáltatójává teszi a társadalomtudományi kutatásokat.² Az okokat keresve a modern szociológia arra a megállapításra jutott, hogy az elemző gondolkodás nem választható el a kutató társadalmi helyzetétől. Nincs tisztán tudományos célkitűzés, mert minden kritikai tevékenység előfeltevésekre és intézményi háttérre épül, ezért a bölcsészet diszciplínáiban aligha lehet éles határvonalat húzni a tudományos és az ideologikus gondolkodás között.³ A társadalmi helyzet mellett az ideologikus attitűd fontos forrása a történelmi kontextus. A militarizálódás, a politikai berendezkedés gyors megváltozása elősegíti az ideologikus áramlatok eluralkodását. E tétel bizonyításához a tudományos és a művészeti sajtó története is hozzájárul: a nagy történelmi-társadalmi katalizmák – a forradalmak és a háborúk – örvényében rendre felerősödik a tudomány- és a művészetkritikai gondolkodás ideologikussága. A művészeti alkotások megítélése egy tágabb – társadalmi és regionális léptékű – értékelési rendszer része, ezért elválaszthatatlan a kritikus történelmi-társadalmi nézeteitől, valamint saját és a nyilvánosságot biztosító intézmény, fórum véleményközlési mozgásterétől. Szélsőséges helyzetben egzisztenciális érdekek is vezethetik az elemző, a műtész tollát.

Magyarország XX. századi története nem szűkölködött efféle szélsőséges helyzetekben. A sajtótörténet legismertebb és legrémisztóbb példái a fordulat évéhez kapcsolódnak: a kommunista diktatúra néhány hónap alatt állította a sztálinizmus szolgálatába az egykoron a vélemények sokszínűségét hirdető, nagy múltú, polgári értékrendű tudományos szaklapokat. Alighanem elegendő az *Etnographia*, az *Irodalomtörténet*, a *Magyar Nyelv*, a *Társadalmi Szemle* vagy az 1948-ban megszüntetett, de

a Rákosi-korszakban újraindított *Filológiai Közöny*, az *Irodalomtörténeti Közlemények* és a *Nyelvtudományi Közlemények* irányváltására utalni.

Jelen tanulmány egy sajtótörténeti szempontból máig felátáratlan folyóirat, az *Archivum Europae Centro-Orientalis* (AECO) sorsávszemplélteti, miként függnek a társadalom- és művészettudományi kutatások a történelmi háttértől. A két világháború közötti közép- és kelet-európai régiókutatás legjelentősebb hazai folyóirata már megjelenésének pillanatában kivételes szakmai tekintélynek örvendett. A főszerkesztő Lukinich Imre a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagjaként a kor legképzettebb tudósait hívta meg lapjába tanulmányíróknak. Bartók Béla, Deér József, Kniezsa István, Laziczius Gyula, Tamás Lajos, a pályakezdő Gáldi László és Hadrovics László neve mellett később feltűnnek a Horthy-korszak kultúrpolitikájának olyan ismert vezetői is, mint Hóman Bálint, Révész Imre és Serédi Jusztinián. Alighanem ez magyarázza, hogy az idegen (kevés angol publicisztikát leszámítva német–francia) nyelvű folyóirat a fordulat évében tiltólistára került.⁴ Azok a szerzők, akik itthon maradtak, és a Rákosi-, majd a Kádár-korszakban folytatták, folytathatták tudományos pályájukat, publikációs jegyzékükből rendre elhagyták a lap említését. Érthetően, hiszen 1940 után a folyóirat közös szellemi nyomvonalon haladt az ekkor megjelent *Erdély* című tanulmánykötettel,⁵ amely a trianoni határok etnikai alapú revízióját szorgalmazó Teleki Pál és a Magyar Történelmi Társulat megrendelésére készült el, és az *Erdélyt* javarészt az AECO szerzőgárdája jegyezte.⁶ A történelem azonban megelőzte mindkét kiadványt. Az 1940 augusztusában aláírt II. bécsi döntés után a tanulmánykötet és a folyóirat szerzőinek már nem az erdélyi területek visszacsatolásának tudományos indokait kellett a várt nagypolitikai fordulatot előkészítve felsorakoztatniuk, hanem ellenkezőleg: utólag igyekeztek igazolni a magyar és a román külügy feje felett meghozott német döntést.

A folyóirat éles politikai-ideológiai fordulata azért is szembeötlő mert 1935-ben – Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején –, az *Archivum Europae Centro-Orientalis* indulásakor a főszerkesztő és munkatársai még hittek a tudomány, a Közép-Európa-kutatás politikai, ideológiai semlegességében. Francia nyelvű bevezetőjében Lukinich Imre így ír:

„Az *Archivum Europae Centro-Orientalis* a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen újonnan létrehozott Kelet-Európa Történeti Intézetének folyóirata. Ennek kiadásával az Intézet a nemzetközi Kelet-Európa-kutatásokban való részvételét szeretné megerősíteni, meggyőződve arról, hogy Magyarország történeti múltja és a területi elhelyezkedése ezt a részvételt a magyar tudományos élet feladatává teszi. Az *Archivum Europae Centro-Orientalis* figyelemmel kíséri a Kelet-Európára vonatkozó történeti, régészeti, néprajzi, nyelvészeti és földrajzi kutatásokat. Ezen a területen jelentős szerep jut Magyarországnak, mivel a Kelet-Európára vonatkozó tudományos kutatások gyakran egészen közelről érintik az ország történeti múltját, határait és néprajzát, éppúgy, mint általános kapcsolatát és érintkezését Európa keleti felével. Meg vagyunk győződve, hogy az itt publikált tanulmányok és kritikák hozzájárulnak a még függőben lévő kérdések megvilágításához, hiszen nem ismerünk más feladatot, mint a tudomány ügyének érdek nélküli szolgálatát.”⁷

Bizonyosan nem csupán a Magyar Történelmi Társulat növekvő szellemi gravitációs erejével magyarázható, hogy a jeles szerzőgárdának a fenti célkitűzést nem sikerült maradéktalanul megvalósítania. Az erdélyi születésű Lukinich Imre (1880–1950) egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte, majd Székelyudvarhelyen tanárkodott, de a trianoni békekötés után a fővárosban járt be magasra ívelő tudományos pályát: 1923-ban az Országos Levéltár, egy évre rá az OSZK igazgatója, 1929-től a budapesti egyetem kelet-európai történeti tanszékének tanára, 1931-től az MTA rendes, majd 1935-től igazgatósági tagja. Pozitivistá történettudósként főképp a Rákóczi-szabadságharc, a lengyel–magyar kulturális kapcsolatok és Erdély múltjának kutatásával alkotott maradandót.⁸ A főszerkesztő erdélyi patriotizmusa rányomta a bélyegét a folyóirat arculatára: az *Archivum Europae Centro-Orientalis* tanulmányainak és kisebb közleményeinek terület–nép–nyelv szerinti tematikai megoszlása több mint kétharmados Erdély–Románia dominanciát mutat. Lukinich professzor a harmincas évek derekán, amikor elvállalja a folyóirat szerkesztését, az Akadémia mellett a Magyar Történelmi Társulatban is vezető tag, és számos kiadványa jelzi, hogy kutatóként is rokon-szenvez a Klebelsberg-féle kultúrpolitikával.⁹

Ezen a ponton célszerű egy rövid kitérőt tenni, mert a közép-európai régiókutatáshoz fűződő mai tudományos gondolatársítások alapvetően eltérnek a nyolcvan évvel korábbiaktól – egyben ez a második (és Lukinich történeti érdeklődésénél bizonyosan fontosabb) ok, ami megmagyarázza az *Archivum Europae Centro-Orientalis* évfolyamainak egyre erősödő ideológiai elkötelezettségét. A Rákosi- és Kádár-éra kül- és kultúrpolitikája minden eszközzel elfedni kívánta a Duna-menti „testvérnépek” területi, etnikai érdekellentéteit, történelmi sérelmeit. Ellenben a két világháború között a szomszédos országokkal folytatott területrevíziós vita nem csupán a napi politikai sajtót uralta, hanem a „csonka Magyarország nem ország” keserősége sok esetben a humán tudományok kutatási irányát is kijelölte. (Bartók Béla a Horthy-korszak kultúrpolitikáját erős fenntartásokkal szemlélte, az *AECO* lapjain mégis „román támadásról” írt. Csakhogy, mint megjegyzi, ezzel nem propagandát gyárt, csupán válaszol arra.¹⁰) Röviden összefoglalva és szükségképpen leegyszerűsítve: a trianoni békekötés után a cseh, szlovák, szerb és román állami hírverés úgy festette le a magyarságot, mint barbár, ázsiai betolakodót, amely a Kárpát-medencében kiirtotta, területéről elűzte vagy uralma alá hajtotta a kulturálisan felette álló „szelíd” szláv és román őslakosságot. Az áltudományos magyarellenes propaganda – főképp a dákoromán elmélet – tudományos megválaszolásának, megcáfolásának előkészítése már a húszas években elkezdődött. Egyrészt a Pázmány Péter Tudományegyetemen: a Teleki Pál kezdeményezésére létrejött kutatócsoport az etnikai alapú területrevízió bizonyítékainak kidolgozásában vállalt vezető szerepet. Az *Archivum Europae Centro-Orientalis* számos földrajzi, művelődéstörténeti, néprajzi tanulmánya – már a második bécsi döntés előtt is – ebbe az irányba mutat. Az itt publikált szövegek az „oláh kérdést” és ezzel kapcsolatban Erdély régmúltjának népeségi megoszlását – főképp nyelvtudományi módszerekkel – vizsgálták,¹¹ erősen polemizálva a párhuzamosan megjelent román kutatásokkal,¹² másrészt a románok eredete már ekkor fontos témává válik.¹³ Külön említést érdemelnek azok a dolgozatok, amelyek Magyarország és a magyar nyelv kultúrák közvetítő szerepét hangsúlyozzák, legyen szó a reformáció mozgalmáról, vagy a nyugatról érkező szellemi-stílustörténeti áramlatokról.¹⁴

Az Imrédy-, majd a második Teleki-kormány idején a folyóirat irányvonala erősen jobbra tolódik. 1940 őszétől, a második bécsi döntést követően pedig egyenesen tudományos offenzívává válik az *AECO* számainak uraló Erdély-tematika. Most is a román őshonosság elmélete

ihlette a legtöbb tanulmányt,¹⁵ de a kultúrfölényt hangsúlyozó hatástörténeti cikkek mellett¹⁶ továbbra is fontos szerepet kapnak a nyelvtudományi érvek.¹⁷

Az *Archivum Europae Centro-Orientalis* tematikája hűen tükrözi Klebelsberg Kunó kultúrpolitikai elveit. Ismert mondása szerint a hazát nem a kard, hanem a kultúra óvja meg: az elveszett területekért folyó harcot is azzal kívánta megvívni, hogy a magyar művelődés ügyét a Kárpát-medencében élő rivális-ellenséges népek fölé emeli. A kultúrfölény programja lényegesen többet jelentett a területi revíziót előkészítő propagandánál, hiszen kiváló szakembereket, kiművelt egyetemi elméket mozgósított. Az *AECO* tanulmányíróinak háromnegyede a Magyar Tudományos Akadémia akkori vagy későbbi tagja, és forrásértékű kutatásaik nyomán az el-, majd visszacsatolt területek néprajzának, kultúrájának, művészetének és etnikai összetételének számos megkérdőjelezhetetlen dokumentuma látott napvilágot. Az egyre erősödő ideológiai-politikai elvárás mégsem vált a folyóirat javára. Ennek egyik jele, hogy a háború kitörése után az eredetileg többnyelvű kiadványban a német egyeduralkodóvá válik, gyorsan kiszorítja a francia, olasz, latin, angol publicisztikákat.

Alighanem Magyarország 1938. november 3. és 1941. április 3. közötti területi gyarapodásának Janus-arcúsága magyarázza, hogy a Felvidék ügye és a szlovák kérdés az *Archivum Europae Centro-Orientalis* tanulmányaiban szerényebb terjedelemben jelenik meg. Az 1914-es határokhoz képest az első bécsi döntés Szlovákiából kisebb arányban csatolt vissza területet, mint a második bécsi döntés Erdélyből, de az etnikai határvonalat jobban ki lehetett jelölni,¹⁸ ezért a területi revíziót váró magyar közvélemény számára ez elfogadható kompromisszumot jelentett. A Trianon előtti „Nagy-Erdéllyel” más volt a helyzet: hiába került a két évtizeddel ezelőtt elcsatolt területek közel fele – köztük a leginkább óhajtott Székelyföld – ismét Magyarországhoz, Dél-Erdély történelmi jelképpé vált magyar városai, Arad, Gyulafehérvár, Temesvár, Torda változatlanul román kézben maradtak. Ezért az *Archivum Europae Centro-Orientalis* tanulmányírói mindvégig napirenden tartották az Erdély-kérdést, olyannyira, hogy az 1943–44-es összevont évfolyam tizenkét kisebb közleményének mindegyike az *Erdély* című román tanulmánykötethez fűzött kommentárokból áll. A felkért tudósok mások mellett a régészet, a néprajz, az antropológia, a földrajz, a művészet- és a gazdaságtörténet, a nyelvészet és az irodalom szempontjából vizsgálják, pontosítják és fóképp vitatják az ott olvasottakat.¹⁹

Az *AECO* szlovák tárgyú tanulmányai semlegesebb hangvételűek: javarészt felekezeti, egyháztörténeti kérdéseket vizsgálnak.²⁰ Sziklay László Hviezdoslav-dolgozata külön szót érdemel, mert mintaértékűen teljesíti a közép-európai komparatiztika fontos feladatát: annak érzékeltetését, hogy a térség kisépeinek írói közelebb állnak egymáshoz, mint nyugati példaképeikhez.²¹ A felfelbukkanó horvát témájú dolgozatok pedig nem csupán mentesek mindennemű ideológiai megfontolástól, történelmi-kulturális sértettségétől, hanem egyenesen baráti hangvételűek, és abból a szempontból is üdítőek, hogy – egyetlen írás kivételével²² – elszakadnak az *Archivum Europae Centro-Orientalis* a középkorra, a nemzetállamok születésére összpontosító tematikájától, amely a történelmi témájú cikkek közel kétharmadát teszi ki. A folyóirat minden horvát tárgyú tanulmányát Hadrovics László írta. Háromban a magyar és a horvát irodalmi barokk párhuzamos fejlődéstörténetét vizsgálja, kiemelt figyelmet fordítva Nyéki Vörös Mátyás költészetének mintaközvetítő jelentőségére.²³ De más nagylegzetű dolgozatai, így a horvátok egységes irodalmi nyelvének kialakulásáról²⁴ és jogtörténetírásuk kezdetéről²⁵ szólóak is forrásértékűek.

Az *AECO* régiókutatása nemigen mozdul ki a román, szlovák, horvát háromszögből. De akad kivétel: egy – kismonográfia terjedelmű – tanulmány az albánok korai történetét,²⁶ egy pedig a magyar–lengyel kapcsolatokat vizsgálja az első világháború kitörésekor.²⁷ Az utóbbi írás a folyóirat ars poeticájának egy különös vonására is felhívja a figyelmet. Lukinich Imre csupán ezzel a dolgozatával szerepel az általa szerkesztett orgánus kilenc évfolyamában, és a teljes anyagot látva úgy tűnik, nem különösebben támogatta a lengyel vonalat, pedig korának ismert polonistája volt, másrészt Sziklay Hviezdoslav-pályaképpen kívül ez az egyetlen írás, amely átmerészkedik a XX. századba. A repertoár arról tanúskodik, hogy az *Archivum Europae Centro-Orientalis* a jelen és a jövő Magyarországaért hirdetett kultúrharcot a régmúltban vívta meg.

A jelenről szóló múlt ellentmondásának, valamint a retes tudományos felkészültség és az ideológiai elkötelezettség összeolvadásának legjobb példáját az *In Memoriam Sancti Stephani Hungariae Apostolici Protoregis* címmel megjelentetett 1938-as évfolyam kínálja. Az *AECO* félezer oldalas ünnepi kiadása jól illeszkedett abba a jobboldali-klerikális légkörbe, amely meghatározta az év kulturális eseményeit. Újévi szózatában Darányi Kálmán miniszterelnök már a Szent István-év jegyében

köszönti az országot, majd május közepén az 1932 óta vallás- és közoktatásügyi miniszter Hóman Bálintot tárca nélküli propagandaminiszterre nevezi ki, posztját a Magyar Történelmi Társulat elnöke, Teleki Pál tölti be. A hónap végén Horthy Miklós kormányzó a vatikáni államtitkárral megnyitja az esztendő legnagyobb állami ünnepségsorozatát, a XXXIV. Eucharisztikus Kongresszust. Az *Archivum Europae Centro-Orientalis* emlékszámát az egyházi és tudományos pályájának zenitjén járó Serédi Jusztinián latin nyelvű köszöntője nyitja.²⁸ A bíboros primás kánonjogászként szerzett nemzetközi hírnevet, ezért az Akadémia 1934-ben tagjai közé hívta. Itteni írásában mégsem a történettudományi tények nyomvonalán halad, hanem az ismert hagiográfiát eleveníti fel: az István-legendák alapján rajzolja meg első királyunk portréját. Különös módon a köztudomásúan németbarát orientációt képviselő történész-politikus, Hóman Bálint angol nyelvű tanulmánnyal szerepel.²⁹ 1938-ban Hóman már az Akadémia igazgatója, és Székfű Gyulával – a frissen kiadott *Magyar és az Egyetemes történet* szerzőjeként – az ország legismertebb történésze. Azonban az *AECO*-ban közölt tanulmánya keveset mutat legfőbb tudósi erényéből, a forráskritika iránti érzékenységéből: az *István király, a szent* oldalain összeolvad a történelmi tények és dilemmák tárgyyszerű áttekintése a Szent Korona-tan és a magyar néplélek első megtestesülésének misztikájával. A Szent István-évfolyam további tanulmányaiban már kevésbé tapintható ki efféle markáns ideológiai célkitűzés. A sorra kerülő akadémiai tagok, Gombos Ferenc Albin,³⁰ Fest Sándor³¹ és Lepold Antal³² hatalmas jegyzetanyaggal kiegészített dolgozatai a pozitivistá forráskutatás kiváló példái, hasonlóan imponáló Kniezsa István kisonográfia terjedelmű, a XI. századi Kárpát-medence népcsoportjairól szóló tanulmánya, amelyet kivehető, nyolchasámos tércélmelléklet egészít ki.³³ Két ismert külföldi tudós, Georg Schreiber³⁴ és C. A. Macartney³⁵ írása továbbemelte az ünnepi évfolyam tudományos értékét és tekintélyét, szerepeltetésük a folyóirat kultúrdiplomáciai küldetését is jelezte.

A sajtótörténet számára azért kihívás az *Archivum Europae Centro-Orientalis* tudományos értékének kijelölése, mert lapjain számos olyan tanulmány is olvasható, amely *nem* tükrözi a politika ideológiai elvárásait. Ez nem csupán több, nagy lélegzetű nyelvészeti-névtani,³⁶ építészeti³⁷ és zeneelméleti³⁸ dolgozatra igaz, hanem számos történettudományi, vagy annak segédtudományaihoz kapcsolható írásra is. Megemlíthetők itt gazdag illusztrációkkal dokumentált régészeti-numizmatikai

szakcikkek,³⁹ a magyar „nagyközépkor”,⁴⁰ valamint a reneszánsz és a barokk⁴¹ kultúráját és nemzetközi kapcsolatait vizsgáló elemzések.

Témájuk mellett kiemelkedő szakmai színvonaluk miatt külön említést érdemelnek az 1848-as forradalom és szabadságharc ellen folytatott orosz intervenció politikai háttérét⁴² és a Kossuth-emigráció angolszász fogadtatását bemutató tanulmányok.⁴³ Az utóbbiak szerzője Jánossy Dénes levéltáros, aki forrásértékű írásaihoz a húszas évek második felében először Bécsben, az Egyesült Államokban, később Párizsban, Londonban, Torinóban gyűjtött adatokat. Az *AECO*-val párhuzamosan mindkét munkája könyv alakban is megjelent, és kutatásait értékelve az Akadémia 1940-ben levelező tagjai közé választotta. Az első, angol nyelvű szöveg függeléke tizennyolc eredeti, főképp angolul írt levelet, újságcikket, memorandumot közöl Kossuth angliai fogadtatásáról. A második, német nyelvű tanulmány az emigráció 1853–1855 közötti angol–amerikai útját dokumentálja: levelekkel és a politikai menekültek teljes névsorával. Külön érdekesség Kossuthnak az Egyesült Államok elnökéhez, Franklin Pierce-hez intézett felhívását eredetiben olvasni.

Mint látható, az *Archivum Europae Centro-Orientalis* elsősorban a történeti-leíró szempontot helyezte előtérbe. A pozitivistá forráskutatás természetével magyarázható, hogy a tényfeltárás mellett a történet- és a művészettudomány elméleti kérdésfeltevése háttérbe szorult, a közép-európai történetírás teoretikus megalapozására is csupán egyetlen tanulmány tesz kísérletet.⁴⁴ Az irodalomtudományi dolgozatok alacsony száma szembeötlő: a kilenc évfolyamban közölt több mint nyolcvan tanulmányból csupán négy, már említett szöveg sorolható ebbe a tárgykörbe: Hadrovics László három, a horvát irodalmi barokkal foglalkozó írása⁴⁵ és Sziklay László Hviezdoslav-tanulmánya.⁴⁶ Az *AECO* nehéz veretű (néhol kissé színtelen) akadémikusságától idegen volt az a korabeli szellemtörténetből ihletet nyerő esszészerű tárgyalásmód, amely a párhuzamosan megjelenő (részben ugyanazokat foglalkoztató) magyar nyelvű komparatiztikai folyóirat, az *Apollo* (1934–1939) és a *Magyar Művészet* (1925–1949) – e folyóirat elődje – újszerűségét adta.⁴⁷

Az *Archivum Europae Centro-Orientalis* jelentékeny terjedelemben foglalkozott a frissen megjelent, régiókutatáshoz kapcsolható monográfiák, tanulmánykötetek recenzálásával. A szemle rovatot is többnyire a tanulmányok szerzői jegyezték, a legtöbb ismertetést író Gáldi László mellett Elekes Lajos, Gyóni Mátyás, Hadrovics László, Kniezsa István, Makkai László, Sziklay László,

Tamás Lajos és Váczy Péter. De számos olyan kutató neve is feltűnt itt, aki – ekkorra vagy a későbbiekben – magasra ívelő tudományos pályát járt be: mások mellett Bajza József, Bárczi Géza, Benda Kálmán, Koltay-Kastner Jenő, Moravcsik Gyula, Országh László, Sebestyén N. Irén, Vargyas Lajos. Az *Archivum Europae Centro-Orientalis* háromnegyedében külföldön megjelentetett munkákról ad hírt, de a szemlében feltűnő kéttucatnyi magyar nyelvű kötetet is idegen nyelven ismerteti. A könyvkritikák nyelvének francia túlsúlya 1941 tavaszától – Bárdossy László miniszterelnöki beiktatása után – hirtelen az ellenkezőjébe fordul: az utolsó három évfolyam kizárólag német nyelvű recenziókat közöl. A szemle rovat is követi a politikai széljárást: amint a tanulmányok és a kisebb közlemények esetében, a háború kitörése után a bírálatra szánt könyveknél is Erdély és a román tematika a terjedelem közel felét uralja.⁴⁸ A több mint száz kritika között szép számban található olyan, amely a mai olvasó érdeklődésére is számíthat: például a környező népek Madách-fordításairól,⁴⁹ az első angol nyelvű Ady-kötetről,⁵⁰ a hazai francia kolónia történetéről⁵¹, valamint egy neves brit hungarológus, C. A. Macartney Magyarország-képeiről.⁵² A harminchat recensens egyötöde idegen ajkú: angol, bolgár, lengyel, német szakemberek írásai emelték a könyvszemle rovat színvonalát.

Külön kell szólni az *Archivum Europae Centro-Orientalis* számainak tipográfiai, nyomdai igényességéről. A régészeti, numizmatikai, művészettörténeti, építészeti, etnolingvisztikai tanulmányokat többtáblás illusztrációk, fényképek, térképek egészítik ki,⁵³ Bartók zeneelméleti tanulmányánál pedig harminckét oldalnyi kottamelléklet segíti az olvasót.⁵⁴ (Az egyre kedvezőlembb történelmi háttérrel vall, hogy az első példányokba elvértve csúszott be nyomdahiba, pontatlanság,⁵⁵ számuk az utolsó, összevont és megváltozott külsejű 1943–44-es évfolyamban emelkedett meg.⁵⁶)

Az *Archivum Europae Centro-Orientalis* szerzőgárdájának tudományos rangja kivételes a hazai szaksajtó történetében. A közölt tanulmányok huszonnyolc hazai szerzője közül huszonkettő a Tudományos Akadémia – akkori vagy későbbi – tagja, és négy külföldi egyetemi tanár szerepel az összesen harminckét tanulmányíró sorában.⁵⁷ (1936 és 1944 között a tanulmányok a Lukinich Imre szerkesztette *Etudes Sur l'Europe Centre-Orientale Éditées / Ostmitteleuropäische Bibliothek* negyvenhat tételes sorozat részeként könyv alakban is megjelentek.⁵⁸) A folyóiratot kivétel nélkül akadémikusok szerkesztették. Az első öt évfolyamban Lukinich mellett hat szerkesztői-

zottsági tag dolgozott: Bajza József (1885–1938) a horvát irodalom szakértője, Györffy István (1884–1939) etnográfus, Melich János (1872–1963) nyelvész, Moravcsik Gyula (1892–1972) klasszika-filológus, Németh Gyula (1890–1976) turkológus és Tamás Lajos (1904–1984) nyelvész. 1939-ben, Bajza halála után, Kniezsa István (1898–1965) szlavista, egy évre rá, Györffy halála után Divéky Adorján (1880–1965) történész és Gáldi László (1910–1974) nyelvész, latinista került a szerkesztőbizottságba. A háború kitörésekor Tamás Lajos három évre Lukinich Imre mellé lépett társ-főszerkesztővé, a következő évfolyamtól pedig Gáldi főszerkesztő-helyettesként tűnik fel. De az összevont, 1943–44-es szám címlapján csupán egyetlen név szerepel, Lukiniché. Utólag csak találgatni lehet: vajon a többi szerkesztőségi tag megtagadta az együttműködést, vagy nevük elhallgatását kérték, esetleg elbocsátották őket, és Lukinich egyedül (vagy anonim segítőkkel) állította össze az utolsó kötetet? Annyi bizonyos, hogy az *Archivum Europae Centro-Orientalis* történetében 1942 tavasza hozza el az utolsó jelentős fordulatot. Kállay Miklós miniszterelnök hivatalba lépése után a lapot már Budapesten és Leipzigban szerkesztik és jelentetik meg, a korábbi szerkesztőtársak közül Lukinich mellett csupán Gáldi marad, ekkor tűnik fel először a Teleki Intézet fő támogatóként, és válik teljesen német nyelvűvé a folyóirat.

A háború utolsó éve megpecsételte az *Archivum Europae Centro-Orientalis* sorsát. Az összevont 1943–1944-es évfolyam bizonytalan és hiányos számozása miatt nem lehet megállapítani a megszűnés pontos dátumát. Az utolsó lapszám a márciusi német megszállás és az októberi nyilas hatalomátvétel között, Sztójay Döme miniszterelnöksége idején jelenhetett meg.

A második világháború után rendkívül szélsőségesen alakult az *Archivum Europae Centro-Orientalis* szerkesztőinek és szerzőinek a sorsa. A főszerkesztő Lukinich Imre a kommunista hatalomátvétel után egy évvel meghalt. Míg Kniezsa István, Németh Gyula, Moravcsik Gyula, valamint a két főszerkesztő-helyettes, Gáldi László és Tamás Lajos előtt fényes, Kossuth- és egyéb állami díjakkal kiközvezett tudományos pálya állt, addig Divéky Adorján és Melich János 1950 után kegyvesztett lett, nem nyílt többé lehetőségük a megszólalásra. De az AECO számos tanulmányírója, mások mellett Balogh Jolán, Elekes Lajos, Gunda Béla, Hadrovics László, Köpeczy Béla, Rásonyi László, Sziklay László és recenzense, valamint Bárczi Géza, Benda Kálmán, Koltay-Kastner Jenő, Laziczius Gyula, Országh László, Vargyas Lajos szakmai

útja nem tört meg a fordulat éve után: a „jobboldali revizionista” folyóiratnál betöltött szerepüket, írásaikat aligha említették életrajzukban, publikációs jegyzékükben. Azonban szerzőtársaik közül nem egy kitartott korábbi nézetei mellett. Alföldi András (1895–1981) ókortörténész 1947-ben emigrált, előbb Svájcban, majd az Egyesült Államokban építette tovább szakmai útját. Deér József (1905–1972) történész 1948-ban hagyta el az országot (egy évre rá megfosztották akadémikusi címétől), és Bernben folytatta a magyar középkort célzó kutatásait. Baumgarten Sándor (1893–1975) esztéta 1948-ban Párizsban telepedett le, és az UNESCO alkalmazásába lépett. A különös sorsok közül is kitűnik Váczy Péter (1904–1994) művelődéstörténész életútja, akit az Akadémia 1949-ben először kizárt tagjai közül, az ötvenes évek elején történelmi előadásait is betiltatta, majd a rendszerváltozás után sietve rehabilitált. A klerikus tanulmányírók közül Gábel Asztrik László (1907–2005) premontrai szerzetes, irodalom- és egyháztörténész az Egyesült Államokban járt be egyetemi pályát – míg az AECO más teológus szerzői (Juhász István, Lepold Antal, Makkai László, Révész Imre) a pártállamban is folytatták egyházi és tudományos tevékenységüket.

A Rákosi-korszakban az *Archivum Europae Centro-Orientalis* zárolt anyaggá vált, szellemi öröksége gyorsan feledésbe merült. A régiókutatás szláv nyelvészeti vonalát az 1955-ben Knieszsa István szerkesztésében induló *Studia Slavica* folytatta, a román-erdélyi téma viszont évtizedekre eltűnt a szaklapokból. 1990 óta Trianon, az etnikai alapú határok és a Duna menti népek kulturális együttélése, párbeszéde ismételtelen a közép-európai térség politikai kérdésévé vált, ami önmagában tanulságossá teszi az *Archivum Europae Centro-Orientalis* tudományos eredményeinek a felelevenítését. Az erre való igényt mi sem jelzi jobban, mint a folyóirat szellemi esszenciájának tekinthető *Erdély* című tanulmánykötet újbóli megjelentetése.⁵⁹

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány mögött álló – 2010-ben elvégzett – forráskutatást az MTA Irodalomtudományi Intézetének Közép- és Kelet-Európai Osztálya támogatta. Külön köszönettel tartozom Berkes Tamás osztályvezetőnek, amiért felhívta a figyelmemet a folyóiraatra.
- 2 MANNHEIM Károly: *Ideológia és utópia*. Fordította MEZEI I. György, Bp., Atlantisz, 1996 (Mesteriskola), 69–127.
- 3 GEERTZ, Clifford: *Az ideológia mint kulturális rendszer*. Fordította FEJÉR Balázs = GEERTZ, Clifford: *Az értelmzés hatalma (Antropológiai írások)*. Válogatta, összeállította NIEDERMÜLLER Péter, Bp., Osiris, 2001 (Antropológia), 26–71., 26. skk.
- 4 Az AECO nem szerepel sem a JÓZSEF Farkas szerkesztette *A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája – 1705–1945* (Bp., MŰOSZ, 1972), sem a LAKATOS Éva összeállításában közölt *A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944. 1. kötet A–J* (Bp., OSZK, 2010) által feldolgozott folyóiratok jegyzékében.
- 5 *Erdély*. Szerkesztette DEÉR József, Bp., Magyar Történelmi Társulat, Athenaeum, 1940
- 6 Vö.: BARCSA Dániel: *Az Erdély című tanulmánykötetről és szerzőiről, 1940 = PoLiSz, 2010. Ősz (129. sz.), 4–23.*
- 7 *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 1935, 1. (Kiemelés tőlem – B. Cs.) A francia szövegek fordításában nyújtott segítségért Héjjas Eszternek mondok köszönetet.
- 8 LUKINICH Imre: *I. Rákóczi György és a lengyel királyság* (Bp., MTA, 1907); *Erdély területi változásai a török hódoltság korában: 1541–1711* (Bp., MTA, 1918); *A szatmári béke története és okirattára* (Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1925); *II. Rákóczi Ferenc felségárgulási perének története és irattára 1701* (Bp., MTA, 1935)
- 9 LUKINICH Imre az AECO indulásáig a következő tanulmányköteteket szerkesztette: *Klebensberg Emlékkönyv* (Bp., Rákosi Jenő Hírlapkiadója, 1925); *Mohácsi Emlékkönyv* (Bp., Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1926); *Rákóczi Emlékkönyv* (Bp., Franklin, 1935)
- 10 BARTÓK Béla: *Réponse à une attaque roumaine*. 1936, 233–244.
- 11 TAMÁS Lajos: *Romains, Romans et Roumains dans l’histoire de la Dacie Trajane* I. = 1935, 1–96.; II. = 1936, 46–83.; III. (= 1936, 245–374. KNIEZSA István: *Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen* I. = 1935, 97–220.; II. = 1936, 84–178.
- 12 TAMÁS Lajos: *Sur la méthode d’interprétation des cartes de l’Atlas Linguistique Roumain* = 1937, 228–243.
- 13 KNIEZSA István: *Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in Siebenbürgen*. = 1937, 208–227. RÁSONYI

- László: *Contributions a l'histoire des premières cristallisations d'Etat des Roumains. L'origine des Basaraba* = 1935, 221–253. DOMANOVSKY Sándor: „L'origine et la patrie première des Roumains” = 1938, 508–514.
- 14 RÉVÉSZ Imre: *La Réforme et les Roumains de Transylvanie* = 1937, 279–316. RÉZ Henrik: *Ungarn als Vermittler der westlichen geistigen Strömungen nach Süden und Südosten* = 1939, 276–302.
- 15 NÉMETH Gyula: *La question de l'origine des Sicules* = 1940, 208–241. ELEKES Lajos: *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII–XVI. Jahrhundert* = 1941, 361–488. GUNDA Béla: *Die Uransässigkeit des Rumänentums in Siebenbürgen im Lichte rumänischer volkskundlicher Beweise* = 1942, 504–512. GUNDA Béla: *Balkanische Zusammenhänge der rumänischen Volkskultur der Südkarpaten* = 1942, 262–270. GYÓNI Mátyás: *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen in XI. Jahrhundert in Paristrion* = 1943–44, 83–188.
- 16 GÁLDI László: *L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno* = 1940, 242–311. GÁLDI László: *Simeon Magyar ein rumänischer Pionier der josephinischen Schulreform* = 1941, 489–526. GÁLDI László: *Beiträge zur Geschichte der Siebenbürger Trias* = 1942, 229–261. MAKKAI László: *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters* = 1942, 440–485.
- 17 GÁLDI László: *Zum Einfluß der ungarischen Syntax auf das Altrumänische* = 1940, 325–339. KÖPECZI Béla: *Zur Frage der rumänischen Lehnwörter im Ungarischen* = 1942, 513–525.
- 18 Vö.: *Köztes-Európa (Térképgyűjtemény). Összeállította PÁNDI Lajos, Bp., Osiris, 1997, 374–375., 486–487. A kérdésről az Archivum Europae Centro-Orientalis forrásértékű tanulmányt közöl: KNIEZSA István: Zur Geschichte der ungarisch-slowakischen ethnischen Grenze* = 1941, 240–309.
- 19 A hozzászólók: ALFÖLDI András, BALOGH Jolán, BERLÁSZ Jenő, DEÉR József, GÁLDI László, GUNDA Béla, KNIEZSA István, MAKKAI László, MALÁN Mihály, RÓNAI András, TÓTH András, TÓTH I. Zoltán: *Randbemerkungen zum rumänischen Sammelwerk „Siebenbürgen”* = 1943–44, 411–506.
- 20 KNIEZSA István: *Die Slawenapostel und die Slowaken* = 1942, 149–167. VÁCZY Péter: *Die Anfänge der päpstlichen Politik bei den Slawen* = 1942, 343–404.
- 21 SZIKLAY László: *Hviezdoslav* = 1941, 310–332.
- 22 DEÉR József: *Die Anfänge der ungarisch-kroatischen Staatsgemeinschaft* = 1936, 5–45.
- 23 HADROVICS László: *Eine ungarische und kroatische Variante der „Visio Philiberti”* = 1937, 317–324. HADROVICS László: *Ungarische Helden in den Dramen von Junije Palmotić* = 1938, 515–522. HADROVICS László: *Die ungarischen Vorlagen eines alten kroatischen Dichters* = 1939, 303–327.
- 24 HADROVICS László: *Zur Geschichte der einheitlichen kroatischen Schriftsprache* = 1942, 168–228.
- 25 HADROVICS László: *Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII. Jahrhundert* = 1943–44, 325–374.
- 26 STADTMÜLLER, Georg: *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte* = 1941, 1–196.
- 27 LUKINICH Imre: *Die ungarische Regierung und die polnische Frage in den ersten Jahren des Weltkrieges* = 1938, 413–455.
- 28 SERÉDI Jusztinián: *De Sancto Stephano Hungariae Protorege* = 1938, 1–14.
- 29 HÓMAN Bálint: *King Stephen the Saint* = 1938, 15–50.
- 30 GOMBOS Ferenc Albin: *Saint Etienne dans l'historiographie du moyen âge* = 1938, 51–114.
- 31 FEST Sándor: *The sons of Eadmund Irodside, anglo-saxon king at the Court of Saint Stephen* = 1938, 115–146.
- 32 LEPOLD Antal: *L'iconografia del Re Santo Stefano* = 1938, 147–190.
- 33 KNIEZSA István: *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert* = 1938, 241–412.
- 34 SCHREIBER, Georg: *Stephan I. in der deutschen Sakralkultur* = 1938, 191–240.
- 35 MACARTNEY, C. A.: *Studies on the earliest Hungarian historical sources* = 1938, 456–507.
- 36 DICKENMANN, Ernst: *Studien zur Hydronymie des Savesystems I.* = 1939, 1–112., *II.* = 1940, 134–184., *[III.]* = 1941, 197–239. MELICH János: *Über den Namen Brünn* = 1940, 185–207. MOLLAY Károly: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde* = 1943–44, 189–324.
- 37 BALOGH Ilona: *Les édifices de bois dans l'architecture religieuse hongroise* = 1940, 1–133. SIMONYI Dezső: *Slawische Burgwälle* = 1942, 486–503.
- 38 BARTÓK Béla: *La musique populaire des Hongrois et des peuples voisins* = 1936, 197–232. HARASZTI J. Emil: *Les rapports italo-transylvains de Il Transylvano de Girolamo Diruta* = 1940, 312–324.
- 39 JÓNÁS Elemér: *Die sarmatisch-jazygischen Münzen der ungarischen Tiefebene und ihre Beziehungen zu Südrussland* = 1935, 254–262. HUSZÁR Lajos: *Le maître des médailles de Constantin Brâncoveanu* = 1937, 200–207. ALFÖLDI András: *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I. Jahrhundert v. Chr.* = 1942, 1–51. DEÉR József: *Die Entstehung des ungarischen Königtums* = 1942, 52–148.

- 40 BENDEFY László: *Fontes authentici itinera fr. Iuliani (1235–1238) illustrantes* = 1937, 1–52. DÖLGER Ferenc: *Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik* = 1942, 315–342. GÁBRIEL Asztrik: *Nürnberger Handschriften in Ungarn* = 1943–44, 395–410.
- 41 GÁBRIEL Asztrik: *Blaise de Várda, humaniste hongrois à Paris* = 1941, 527–540. NAGY Artúr: *Thökölys Doppelbildnis in der zeitgenössischen bolognesischen Literatur* = 1943–44, 375–394.
- 42 BAUMGARTEN Sándor: *Le baron P. de Bourgoing et l'intervention russe de 1849* = 1937, 191–199. LIIV, Otto: *Beiträge zur Frage der russischen Intervention in Ungarn im J. 1849* = 1937, 333–339.
- 43 JÁNOSSY Dénes: *Great Britain and Kossuth* = 1937, 53–190. JÁNOSSY Dénes: *Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient* = 1939, 113–275.
- 44 HAJNAL István: *Über die Arbeitsgemeinschaft der Geschichtsschreibung kleiner Nationen* = 1943–44, 1–82.
- 45 HADROVICS: *i. m.* (1937, 317–324.) (1938, 515–522.) (1939, 303–327.)
- 46 SZIKLAY: *i. m.* (1941, 310–332.)
- 47 Vö.: BERKES Tamás: *Sárkány Oszkár: Egy „apollonista” tudós derékba tört élete*, Bp., Argumentum, 1998 (Irodalomtörténeti Füzetek 143.), 75–77. BALOGH Csaba: *A lapelőd – Magyar Művészet (1925–1949) = Magyar Művészet 2013/1. sz., 169–171.*
- 48 Az utolsó két, összevont évfolyamban még ezt az arányt is meghaladja: *Randbemerkungen zum rumänischen Sammelwerk „Siebenbürgen”* = 1943–44, 411–506.
- 49 GÁLDI László: *Eméric Madách: Tragedia Omului. Poem dramatic. Traducere in versuri de Octavian Goga* = 1936, 183–188. HADROVICS László: *Emerich Madách: Čovekova tragedija. Preveo s madjarskog dr. Svet. Stefanović* = 1940, 354–357.
- 50 ORSZÁGH László: *Endre Ady – R. Bonnerjea: Poems* = 1941, 356–359.
- 51 BÁRCZI Géza: *Németh István: Les colonies françaises de Hongrie* = 1937, 264–267.
- 52 YOLLAND, Arthur B.: *C. A. Macartney: Hungary* = 1937, 248–264.
- 53 ALFÖLDI: *i. m.* (1942, 1–51.) BALOGH: *i. m.* (1940, 1–133.) BENDEFY: *i. m.* (1937, 1–52.) DEÉR: *i. m.* (1936, 5–45.) KNIEZSA: *i. m.* (1941, 240–309.) LEOPOLD: *i. m.* (1938, 147–190.) SCHREIBER: *i. m.* (1938, 191–240.)
- 54 BARTÓK: *i. m.* (1936, 197–232.)
- 55 Feltűnőbb hiba az 1935–1936-os tartalomjegyzékben TAMÁS Lajos idézett ötrészes tanulmányának pontatlan számozása. Helyesen: I.: 1935, 1–52.; II.: 1935, 53–96.; III.: 1936, 46–83.; IV.: 1936, 245–350.; V.: 1936, 351–374.
- 56 Hiányoznak a folyóirat szerkesztőségének adatai, BERLÁSZ Jenő három könyvkritikáját pedig nem jelzi a tartalomjegyzék: Kovács Ferenc: *Ungarn in der mittelalterlichen Großraumwirtschaft Europas* = 1943–44, 524–525.; Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság* = 1943–44, 526–529.; Mikecs Lajos: *Csángók* = 1943–44, 526–529.
- 57 DICKENMANN, Ernst, MACARTNEY, C. A., SCHREIBER, Georg és STADTMÜLLER, Georg.
- 58 1942-től csak német nyelvű a sorozati cím.
- 59 *Erdély*. Előszó SEMJÉN Zsolt, szerkesztette, jegyzetelte, utószó BARCSA Dániel, Bp., Kráter Műhely Egyesület, 2011